

children are revealed: axiologicalization of the content of teaching and upbringing of preschool children, removal of the bans of the Soviet period on religious education, converting from atheistic into Christian outlook, increasing attention to Christian pedagogy and pastoral education, pastoral education, strengthening of religious orientation of preschool education, integration of secular and religious educational influences in formation and morals of the preschooler, conceptualization, multiculturalism, updating of forms, methods and means of work with preschoolers through the development of information and communication technologies; expansion of the network of religious educational institutions; predictability etc. The cultural-creative nature of the ecological paradigm is based on the ecologization of morality, the affirmation of the ecological imperative as the main ethical ideal of humanity, built on the basis of ecological values and norms, which, in turn, shape the human responsibility for all living beings. A special factor in the environmental education is the organization of purposeful communication with nature, being organized. in any form In this case, the principle of environmental sustainability is being realized, which is becoming dominant in the environmental education system today. The methodology of pastoral work with preschool children sets the boundaries of forming a child's own essence through pastoral assistance in dialogue with the Higher Essence as a process of ecological consciousness formation that covers such key categories as outlook, relationships, values, and behavior.

Key words: morality, Christian morality, ecological education, ecological culture, formation of Christian morality, preschoolers, ecological approach.

Дата надходження статті: «30» серпня 2019 р.

УДК 37.032

Кухта М. І.*

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩІЙ НАПРЯМ ЗМІСТУ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті на основі аналізу наукових джерел розкрито соціальну значущість правового виховання як одного з важливих напрямів змісту сучасного шкільного виховання. Його зміст розглядається як основа загальної базової культури особистості, рівень сформованості якої визначає соціальну зрілість і готовність учня до взаємодії як повноправного члена суспільства, тому соціальний контекст правового виховання обґрунтовано крізь призму базової культури особистості та її структурних компонентів: інтелектуальне, фізичне, трудове, моральне, естетичне, патріотичне, екологічне, статеве виховання. Дидактичний аспект правового виховання співвіднесений із соціальною ситуацією розвитку сучасного школяра в умовах становлення демократичних норм і цінностей у процесі українського державотворення. Доведено, що правове виховання сприяє громадянській і політичній соціалізації учнів як майбутніх громадян демократичного суспільства та їхній адаптації в реаліях відкритого інформаційного простору.

Виокремлено форми, методи і основні підходи до правового виховання у вітчизняному й зарубіжному педагогічному досвіді, які варто впроваджувати в теорію і практику національної системи освіти та виховання, у тому числі виховну спрямованість діяльності державних інституцій щодо розвитку морально-громадської життєтворчості й морально-правової відповідальності сучасної учнівської молоді. Акцентовано увагу на змістовому наповненні розроблених українськими вченими спеціальних програм з правового виховання як у педагогічному процесі загальноосвітньої школи, так і в позакласній та позашкільній роботі з учнями різного вікового цензу. Сформульовано висновки щодо накопичення досвіду правового виховання як одного з обов'язкових компонентів змісту шкільного виховання, що відповідає за розвиток культури життєвого самоствердження учнівської молоді.

Ключові слова: правове виховання, соціальна значущість правового виховання, соціальна ситуація розвитку, базова культура особистості .

*© Кухта М. І.

Визначальною характеристикою педагогічної категорії «зміст виховання» є динамічність, оскільки на кожному історичному етапі розвитку вона наповнюється новою суттю, що впливає із соціального запиту суспільства на особистість, якої воно наразі потребує. Інформаційний простір XXI століття загалом, як зокрема й становлення демократії та громадянського суспільства в Україні, що збігаються в часі, вимагають переосмислення завдань виховної роботи в сучасній загальноосвітній школі з урахуванням соціального замовлення та процесів світової і європейської інтеграції. Указаний аспект актуалізує дослідження правового виховання як соціально значущого напрямку змісту сучасного шкільного виховання, що сприяє громадянській і політичній соціалізації учнів як майбутніх громадян демократичного суспільства та адаптації в реаліях інформаційного простору особистісного розвитку.

Різні аспекти правового виховання учнівської молоді відображені в працях українських учених, з-поміж яких Б. Андрусишин, Г. Васянович, В. Владимірова, Н. Голікова, О. Горчаков, В. Дубровський, С. Карпенчук, Л. Канішевська, Т. Кириленко, І. Криштак, А. Кузьмінський, М. Левківський, В. Лозова, О. Магдик, О. Міщеня, О. Микитюк, С. Нікітчина, В. Омельченко, В. Оржеховська, Є. Певцова, О. Пометун, А. Сиротенко, А. Стаканков, О. Степанов, Ю. Сурмяк, І. Тараненко, М. Ткачова, Л. Твердохліб, Г. Троцько, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.

У їхньому науковому доробку порушується низка питань означеної проблеми: мета, зміст і завдання правового виховання; механізми формування правової свідомості, правової культури особистості та морально-правової відповідальності; педагогічні умови реалізації завдань правового виховання; механізми та шляхи взаємодії сім'ї, школи, органів внутрішніх справ та інших соціальних інституцій щодо правового виховання учнівської молоді; морально-правова відповідальність педагога тощо.

Мета статті полягає в розкритті соціально значущого контексту правового виховання як одного з напрямів змісту сучасного шкільного виховання.

Зміст шкільного виховання є основою для формування в учнів базової культури, яка визначає готовність особистості до соціальної взаємодії як повноправного члена суспільства. Оскільки базова культура складає основу життєвого самовизначення особистості як суб'єкта власного життя, то її компоненти охоплюють усі напрями змісту виховання (інтелектуальне, фізичне, трудове, моральне, естетичне, патріотичне, екологічне, статеве), у тому числі й правове. Правовий компонент базової культури має соціальну значущість, тому що пов'язаний із формуванням цілого комплексу соціальних якостей, необхідних людині для життєствердження. Про його важливу роль у реалізації основного завдання сучасної школи – підготовці учнів до життя – свідчить започаткований у 2016 р. всеукраїнський учнівський конкурс «Зміни до Конституції – нове обличчя місця, де ти живеш!». Конкурс проводиться відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України (№ 432 від 13.04.2016 р.) і реалізує такі завдання: залучення учнівської молоді та дорослих до активної діяльності в громаді та виконання спільних проєктів; створення підґрунтя для підготовки учнівської молоді та дорослих до впровадження змін у соціальний розвиток власної громади, усвідомлення переваг, які отримує кожний громадянин, кожна громада відповідно до змін до Конституції України; розуміння, що повноваження, фінансові ресурси і контроль – складові, на яких базується ефективна модель місцевого самоврядування [5]. Конкурс проводиться у два етапи. Перший етап – всеукраїнський відкритий урок «Зміни до Конституції – нове обличчя місця, де ти живеш!» для учнів 5–11-х класів, проведений одночасно в усіх загальноосвітніх навчальних закладах системи освіти усіх форм власності. Другий етап – конкурс творчих робіт, що передбачає виконання учнями окремого класу спільної творчої роботи у формі плану-схеми (плакат формату А1) на тему «Зміни до Конституції – нове обличчя (назва населеного пункту)!» про розвиток свого населеного пункту (громади) відповідно до змін у Конституції України та підготовку відповідної відеопрезентації.

Зазначимо, що соціальний контекст правового виховання закладений у самому тлумаченні дефініції, на чому зупинимось детальніше. Поняття «правове виховання» є міждисциплінарним, тому в розкритті означеної нами теми є сенс виокремити кілька змістових аспектів:

а) вплив державних і соціальних інститутів на формування правомірної поведінки, яка в перспективі інтеріоризується в індивідуальні уміння і навички, що впливають із твердих переконань правосвідомої людини (Н. Волкова, В. Головченко, А. Міцкевич, О. Степанов, М. Фіцула);

б) цілеспрямований (спеціально організований, системний) вплив на свідомість, волю і почуття людини з метою формування в неї правосвідомості, поваги до конституційних норм і правил, розвитку умінь, необхідних для дотримання правових норм, законів та громадянських обов'язків (А. Долгова, Ю. Кобринський, Н. Мойсеюк, Л. Нечепоренко, М. Подберезький, О. Скакун, І. Рябоко);

в) складний, тривалий у часі і різноманітний процес, який охоплює як виховний вплив державних органів і громадських організацій, причетних до виховання, так і діяльність громадянського суспільства в цілому (А. Брудний, В. Ягупов);

г) сукупність форм і методів, що в поєднанні утворюють систему впливу на людей з метою формування високої правової культури, правомірної поведінки, перетворення правових знань на власні переконання, установки, та підвищення соціальної активності громадян (О. Дамаскін, В. Зюбін).

Значну увагу проблемам громадянської освіти, а отже, й правовому вихованню в нашій країні приділяє О. Пометун. Найважливішою передумовою досягнення мети громадянської освіти, її складовою, на думку науковця, є права освіта, що дає молоді розуміння закону, правової системи та фундаментальних принципів і цінностей демократії [4, с. 32]. О. Пометун окреслює нові підходи до правової освіти підлітків за програмою «Практичне право», у межах якої розробляється та запроваджується експериментальний курс під такою ж назвою, що за рекомендацією Міністерства освіти та науки України має вивчатися у восьмому класі як факультативний курс чи курс за вибором. Зазначений курс може застосовуватися як для школярів, що тільки починають ознайомлюватися з правом, так і для тих, хто продовжує його вивчати. Навчальний курс «Практичне право», підкреслює автор, можна викладати не лише як самостійний предмет, а й у межах будь-якого політико-правового курсу: «Основи правових знань», «Право і суспільство», «Право і політика», «Громадянська освіта» та ін. [4, с. 33]. Програма й змістове наповнення курсу дають можливість використовувати багато його елементів як на уроках суспільствознавства, історії й інших суспільно-політичних і правових дисциплін, так і для позакласної роботи.

Цікавою, з точки зору практичної реалізації правового виховання у школі, є праця Н. Голікової та Т. Кириленко. Учені розробили для учнів шкіл спеціальну програму з правового виховання «Ваші права» [1]. Завдяки програмі було частково заповнено прогалини суспільствознавчої освіти в частині правового виховання школярів. В основу програми покладено матеріали Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини. Особливістю правовиховного курсу «Ваші права» є також звернення вчителя до життєвого досвіду учня, пояснення навчального матеріалу за допомогою діалогу, бесіди, гри тощо [1, с. 15–16].

У праці О. Степанова та М. Фіцули знайшли своє обґрунтування чинники активізації правового виховання молоді, визначено його зміст [6].

Проблем правового виховання школярів торкається й В. Ягупов. У навчальному посібнику «Педагогіка» вчений також пов'язує соціально-правове виховання з формуванням поваги до Конституції й інших законів. Виходячи з цього, науковець визначає основні завдання правового виховання в сучасних умовах [9].

Окремі аспекти взаємозалежності державних інституцій і морально-громадської життєтворчості сучасної учнівської молоді розглядають М. Левківський та О. Микитюк.

Дослідники аналізують складники морально-правової відповідальності старшокласників і внутрішні детермінанти її становлення, окреслюють основні складові правової держави [3].

На необхідність правового виховання звертають увагу А. Кузьмінський і В. Омеляненко, які зауважують, що нагальна потреба широкого правового виховання громадян зумовлюється зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному, політичному й економічному розвитку суспільства [2]. Зміст правового виховання визначається особливостями права як регулятивного явища. Провідне місце в змісті правового виховання, на думку авторів, посідає Конституція України, основні положення якої реалізуються в інших законодавчих актах адміністративного, трудового, цивільного, кримінального, шлюбно-сімейного права [2, с. 225-254].

Методика правового виховання учнів загальноосвітніх шкіл України презентована в методичному посібнику М. Фіцули «Правове виховання учнів» [7]. Автор визначає роль і взаємозв'язок правового виховання з іншими напрямками змісту шкільного виховання; розкриває завдання, зміст, принципи, форми і методи правовиховної роботи з учнями у навчально-виховному процесі школи; обґрунтовує шляхи залучення батьків, представників громадськості та правоохоронних органів до правового виховання школярів; з'ясовує специфіку правоохоронної діяльності учнів тощо.

У зарубіжній педагогіці для вирішення питань правового виховання часто використовується творча форма роботи портфоліо (portfolio). Його структура може вмещувати такі розділи: характер заходу; очікувану мету; досягнуту мету; труднощі під час виконання заходу (проекту); пізнавальну мету; знання та розуміння про активне громадянство; використання та розвиток вміння спілкування, комунікації, участі та відповідальної дії; отриману допомогу; користь від даного заходу для інших людей/організацій; наступні кроки проекту.

Така форма роботи активізує учнів, привчає до самоаналізу як власних здобутків, так і прогалин у певному напрямі діяльності та їхньої корекції тощо. Творчий портфель учні презентують для одержання оцінки та відзначення досягнень. Портфоліо виступає також цінним особистісним здобутком на шляху до формування правосвідомого громадянина [10, с. 10].

Зважаючи на те, що правове виховання як окремий напрям змісту виховання в українській національній теорії виховання розробляється порівняно недавно, портфоліо та інші форми і методи зарубіжного досвіду правого виховання варті уваги для впровадження в шкільну практику. Особливо ефективними, наголошують дослідники, є інтерактивні підходи до правового виховання, які успішно використовуються для популяризації правових знань та практичних умінь: листівки про правові питання; книги про поширені правові проблеми; сторінки і колонки на правову тематику в газетах і журналах; телефонні лінії допомоги з окремих аспектів права; матеріали з мережі Інтернет; наставництво та консультування з правової проблематики через мережу Інтернет; правове виховання населення; рольові ігри; правове виховання як складова освіти в цілому; використання телевізійних, відео- та радіопрограм із сильним інформаційним змістом; театр [8].

Варто виокремити практичне значення щодо правого лікбезу широкого загалу населення проекту «Streetlaw» («Право на вулиці»), який мав на меті залучення студентів юридичних спеціальностей і кваліфікованих юристів до поширення правової інформації членам громадськості й був позитивно сприйнятий і впроваджений у багатьох українських містах.

Отже, правове виховання – один із важливих напрямів змісту сучасного шкільного виховання, однак найменш досліджений у вітчизняній теорії виховання. Соціальна значущість правого виховання визначається його місцем у структурі базової культури особистості, яка забезпечує формування індивідуального стилю життя, виховання системи ставлень людини, зокрема: до суспільства, природи, праці, до себе самої,

до власного способу життя. У межах окресленої теми перспективним аспектом вивчення правового виховання є дослідження правової субкультури у взаємозв'язку зі всіма структурними компонентами базової культури особистості.

Література:

1. Голикова Н. И. Из опыта правового обучения и воспитания учащихся. Начальная школа. 2001. № 7. С. 14–19.
2. Кузьмінський А., Омеляненко В. Педагогіка. К., 2003. 312 с.
3. Левківський М. В. Микитюк М. С. Історія педагогіки. Харків: ХДПУ, 2002. 240 с.
4. Педагогіка: педагогические теории, системы, технологии. Москва: Академия, 1999. 512 с.
5. Про затвердження Положення про Всеукраїнський учнівський конкурс «Зміни до Конституції – нове обличчя місця, де ти живеш». Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2016. № 6. С. 42–48.
6. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 504 с.
7. Фіцула М. М. Правове виховання учнів. Київ: ІЗМН, 1997. 148 с.
8. Юридический справочник для населения. Москва: Юрид. лит., 1990. 425 с.
9. Ягупов В. В. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.
10. Citizenship at Key Stage 4. Staying Involved: Extending Opportunities for Pupil Participation. London: Qualifications and Curriculum Authority, 2002. URL: http://www.standards.dfes.gov.uk/pdf/secondarieschemes/ks4_booklet.pdf

Kukhta M. I.

LEGAL EDUCATION AS A SOCIALLY SIGNIFICANT DIRECTION
OF THE CONTENT OF MODERN SCHOOL EDUCATION

In the article, based on the analysis of scientific sources, the social importance of legal education as one of the important directions of the content of modern school education is revealed. The content of school education is considered as the basis of the general basic personality culture, the level of formation of which determines the social maturity and readiness of the student to interact as a full member of society. Therefore, the social context of legal education is substantiated through the prism of the basic culture of personality and its structural components: intellectual, physical, labor, moral, aesthetic, patriotic, environmental, sexual education. The didactic aspect of legal education is correlated with the social situation of the development of the modern schoolboy in the conditions of formation of democratic norms and values in the process of Ukrainian state formation. It is proved that legal education promotes civic and political socialization of students as future citizens of a democratic society and their adaptation in the realities of open information space.

The forms, methods, and basic approaches to legal education in the domestic and foreign pedagogical experience, which should be introduced into the theory and practice of the national system of education and upbringing, including the educational orientation of the activity of state institutions in the development of moral and social creativity, are distinguished. Attention is drawn to the content of special programs of legal education developed by Ukrainian scientists both in the pedagogical process of secondary school and in extracurricular work with students of different age qualifications. The conclusions on accumulating the experience of legal education as one of the obligatory components of the content of school education, which is responsible for the development of a culture of life assertion of student youth, are formulated.

Key words: legal education, social importance of legal education, social development situation, basic personality culture.

Дата надходження статті: «26» червня 2019 р.